

Haur poesia eta ahozko tradizioa

JUAN KRUZ IGERABIDE

Gure tradizioko ipuin batekin hasiko naiz (1)

“Garai batean animalia guztiak zekiten mintzatzen, bai halaber landareek; landareek oro, goroldioak izan ezik”.

Ahozko tradizioko ipuin sinbolikoenetako bat da hori. Mitoaren lurraldera garamatza, poesiaren, sinboloaren eta analogiaren lurraldera, panteismo animistaren lurraldera, non dena baita mintzo musika-aren bidez, non dena baita mintzo koloreen eta irudien bidez.

Ametsen lurraldean gaude, denbora biribilaren lurraldean.

Tradizioaren iturriak gizakiaren imajinarioan daude; imajinario horrek bere esperientziak etengabe berregituratzen eta biziberritzen ditu, atzeraelikadura amaigabe batean.

Euskal tradizioa ez da salbuespen prozesu horretan: euskara bitartekari harturik eta egituraren muinean bertan txertaturik, iturri asko bildu ditu historian zehar, hala nola iberikoa, latina, arabiarra, erromantzeak, eta abar (abar horretan sartzen da, adibidez, ingelesaren eragina Ternura joandako arrantzaleen ekarriaz edo Ipar Ameriketara joandako artzainen lekukotzaren bidez islaturikoaz). Euskal tradizioak iturri asko ditu nahastuak, dagoen lekuan egonda, igarobide izan baita mendeen mendeetan (Santio-bideak, esate baterako, Erdi Aroan eta hurrengoetan ere ekarri handia egin zuen tradizio horretara); enbor europar sendo bat dago oinarrian, ikertzaile askok aztertu dutenez.

Tradizio baten osaera hitz gutxitan laburbildu dugu, eta hitz gutxitan laburbilduko, baita ere, tradizio horren ikerketa. Garibai eta enparauekin hasi eta kanpoko ikertzaileak (Humboldt, Webster...), zein etxeokak (Urkijo, Azkue, Barandiaran, Mixelena...) gure tradizioa-

(1) J.M. Barandiaranek jasotako aldaeratik abiatu eta kontaearen aldaera bat asmatuko dut, mitoaren eta logosaren arteko harremana sinbolizatzeke asmoz. Jatorrizko ipuinak dioenez, garai batean animalia guztiak zekiten mintzatzen, bai halaber landareek; landareek oro, goroldioak izan ezik. Goroldioari hizketan erakusten saiatu ziren beste guztiak, eta berei ahaztu zitzaizen hitz egiten.

ren azterketa “unibertsalak” egiten saiatu dira, eta bide bat eraiki dute, garai bakoitzeko gorabehera politiko eta interes zekenetatik aparte.

Jarrai dezagun, baina, ipuinarekin: “Garai batean animalia guztiak zekiten mintzaten, bai halaber landareek; landareek oro, goroldioak izan ezik (2). Goroldioa triste eta burumakur zegoen, konturatzen baitzen bera bakarrik ez zela mintzaten. Landare ahizpak errukitu zitzaizkion, bada, eta hizketan erakusten saiatu ziren. Egin zuten txistu, egin zuten kantu, egin zuten dantza bere ahizparentzat, egunetan, asteetan, hilabeteetan, urteetan, mendeetan...

Ez zuten, haatik, hari hizketan erakusterik lortu. Orduan, animaliak joan ziren landareei laguntzera. Egin zuten txistu, egin zuten kantu, egin zuten dantza bere ahizparentzat, egunetan, asteetan, hilabeteetan, urteetan, mendeetan...

Haien ahalegina ere alferrikakoa izan zen.

Hainbeste nekatu ziren lan hartan, ezen landareak aurrena eta animaliak gero hizkuntza galtzen hasi ziren. Aurrena, elkarri ulertzeko zailtasunak izan zituzten. Gero, ez zuten tutik ere ulertzen. Eta, hala, hitz egiteari utzi zioten; zertarako hitz egin, ez baitzioten elkarri ezer esan ahal?

Landareek erabat galdu zuten mintzoa. Animaliek, aspaldiko altxorren oroigarri, silaba bat gorde zuten espezie bakoitzeko; horrela, gaur egun oraindik ere batzuek *mu* esaten dute, beste batzuek *be*, beste batzuek *miau*.

Alabaina, hasieran goroldioa salbuespen izan zen bezala, geroan animalia bat izan zen salbuespen, ezen silaba guztiak bildu eta hizkuntzaren jabe egin zen; bi hankako animalia bat zen, itxura guztien arabera.

Haizeak landareak gogor astintzen dituenean, badirudi landare haiek antzinako hizkuntza oroitzeko ahalegina egiten ari direla, eta txistu egiten dute era askotan, silaba bat atera nahian ari balira bezala. Goroldioak ez du egiten hori; goroldioak isilik dirau, harrien gainean uzkururik, triste eta erdi lizundurik”.

Jarrai dezagun tradizioaz mintzaten; bi ezaugarri seinalatuko ditugu: biltegia eta erabilera. Biltegirik gabeko tradizio bat, memoriarik gabekoa, aingurarik gabekoa, berehala eramaten du globalizazioaren haize-zirimolaren alderik baldar eta gaiztoenak. Haatik, gauza bera gertatzen zaio biltegi ederreko ateak itxirik dauzkan tradizioari; liburutegi ederrak ditu, baina irakurlerik ez.

(2) Arrazoiak edo Logosak ez zuen hasieran hitz egiten; Mitoa soilik zen mintzo. Bide batez esanda, Ulisesen istorioak iragartzen du jada Logosa Mitoari gailenduko zaiola; ez da kasualitatez Atenea (Zeusen burutik jaioa, hain zuzen ere, gogoetaren eredu) Ulisesen babesle, ez dira kasualitatez Ulisesen ezaugarri nagusiak buru-azkarra eta hizketan treba itatea; horien bidez menderatuko du Ajax Telamonio (Mitoaren balio heroikoaren eredu) eta Akilesen armak eskuratuko ditu. Homerorengan bertan dago, beraz, gero Sokratesek loratuko duen ernamuina, jainkoei loturik eusten zien zilbor-hestea moztuta.

Haur literaturak, oro har, eta haur poesiak, bereziki, biltegi horretara jo behar du, eta erabili; biltegi horretan lan egin eta uzta berritzen saiatu behar du.

Mintza gaitezen zabalago biltegiak-

Biltegiak bi alde bereziko ditugu: biltegi bibliografikoa, eta oroi-meneko biltegi bizia.

Biltegi bibliografikoari dagokionez, ahozko euskal tradizioa folkloristek bildua dute, hein handi batean, gehienbat XX. mendearen hasieran; azken aldian, Etniker, Labayru eta beste zenbait instituzioren lanak bide horretatik jarraitu du, azken arrastoak bildu nahirik.

Garibaik eta gainerako kronistek hasi zuten lan hark jarraipena izan du, Michel, Azkue, Donostia, Lekuona, Barandiaran eta abarren bide-tik, eta lan horren barruan bildurik geratu da haur literaturako corpus aski aberatsa, mitoz, elezaharrez, ipuinez eta poesiaz osatua; poesia-ren barruan sehaska-kantak, igarkizunak, jolas poemak, eguberrieta-koak eta beste hainbat genero agertzen dira; genero horiek sailkapen zabal eta zehatz bat egiteko dago oraindik, nahiz eta badiren oinarri-zko sailkapen batzuk, biltzaileek berek eginak. Garrantzitsua litzateke haur folklorea bilduma orokorretatik atera eta sailkapen eta azterketa zehatz bat egitea.

Orain arte egin diren biltegiari buruzko ikerketa orokorretatik zenbait puntu atera ditzakegu: sustrai antzinakoak dituen tradizio baten aurrean gaude, nahiz eta materialik gehienak europar enbor orokor batekoak izan, zeina Erdi Aroan garatu baitzen bereziki.

Edukiei dagokionez, eta hori batik bat haur literaturan gertatu da, kristautze gogor bat jasan dute; ipuin askoren gaineko azken geruzetan nabariak dira iruditeria katolikoaren aztarnak.

Santio-bideak eta lurrez zein itsasoz eginiko merkataritzak Europako eta penintsulako korronteak sartu zituen Euskal Herrian. Baladen arloan, gai beraren aldaerak Europa osoan hedaturik maiz agertzen dira, adibidez “Brodutzen ari nintzen” baladarenak; baladen azterketa aski aurreraturik dago gure artean; alabaina ez da berez haur poesiaren alorrekoa. Dena den, nerabeek gustuko duten generoa da, nola gustuko baitituzte XVII eta XVIII mendeetako maita-kanta zuberotarrak, nahiz berez helduen literaturakoak izan. Amodio gortesua-ren haritik –Biarno aldetik, ziurrenik– etorritako kanta horiek kantatzen duten maitasunak badu gazteen artean arrakasta izateko osagai-rik. Beraz, sailkapen bat egiteko, eta batik bat haur eta gazte literatu-ran zer sartu edo zer ez sartu erabakitzeo, hartzailearen ikuspuntua ere oso kontuan izan beharko da. Alta, lan honen helburua ez da sail-kapen prozesu horren nondik norakoak aztertzea, baizik eta lan hori abiatu behar dela seinalatzea eta kontuan izan beharreko alde batzuk azpimarratzea.

Maite kanta horietako batzuk, behintzat, gazte literaturan lekua badutela ikusteko, aztertu besterik ez dago, esate baterako, “Xori erre-sinula” kantua.

Neguan agertzen ez den txoria, uda etorri eta kanpoan dabilena; gaztea sinbolo horrekin berehala identifikatzen da, ezen bera udabe-

rrian sentitzen baita, negutik irten eta janari (amodio) bila uda alde-rantz doan txori. Amodioak duen kateatzearen eta askatasunaren arteko tenka hori, amodioan xederan harrapatu edo Orhiko bortuaren gainetik hegan egitko tenka hori, gai horiek bete-betean bizi ditu gazte-ak.

“Xoria zaude isilik, ez egin nigarrik
nik eramanen zutut xedera laxaturik
Orhiko borthutik, ooren ganetik.”

Dena den, gatozen haurrentzako berezia den genero batera; amandre ipuinen arlora, hain zuzen. Amandre ipuinen arloan bada euskal tradizioan altxorrik (3). Altxor horren barruan ipuin berezia da Mari Errauskinen euskal aldaera bat, oso bertakoa, bertako geografiari eta giroari egokitua, eta kanonikotzat jotzen direnen (Perraultena, Basilerena...) oso bestelakoa. “Mari Xor” ipuinaz ari naiz, zeinaren hiru aldaera gutxienez bildu baitira. Ipuin horretan Mari Errauskinen gaia garatzen da, baina jauregiaren ordeztasunari aberatsa ipintzen da, amandrea Ama Birjina da (eragin kristauaren geruza), printzea baserriko maiorazkoa eta berebiziko egitura sinbolikoa eta funtzioen anto-lamendua eskaintzen du (4).

Iniziatikoa da ipuin hori, bete-betean. Beste ipuin iniziatiko bat, oso laburra, Barandiaranek bildutako hau ere:

“Anai-arrebak bakarrik bizi dira baserri batean. Arreba gauean iru-ten geratzen da, bakarrik.

Deabru batek atea jo eta hatz bat sarrailan sar dezala eskatzen dio, berak miatzatzeko. Hatza miatzatu eta idorturik uzten dio.

Deabruaren deia ikaragarria da:

–Dar! Dar! Dar! Emadan eskuko hatz luzea!

Dar-dar horrek deabruaren kolpearen ikaragarria erakusten du alde batetik, eta bestetik neskarengan eragiten duen dardara.

Deabrua gauero itzultzen da, neskaren hatzak miatzatzera. Halako batean, anaia konturatu egiten da, eta neskari galdetu eta aitorrarazi egiten dio guztia. Gau horretan biak geratzen dira deabruaren zain. Deabruak atea jotzean, neskak ukatu egiten dio hatza. Orduan deabruak, haserre, atea botatzen du, eta barrura sartzen da. Anaiak zaku-rrak botatzen dizkio, eta txiki-txiki egiten dute” (5).

Ipuin horren sinbolismo erotikoa aski nabaria da. Gauetan goruan ari den emakumearen irudia ipuin askotan agertzen da; une horretan sorginak edo deabruak agertzeko arriskua dago. Sorginak eta deabruak, besteak beste, grinaren sinbolo dira, nerabezaroan pizten den grinaren sinbolo; grina horrek indar ikaragarria du, beldurgarria ia.

(3) Azken bilketa Xabier Etxanizek egin du Pamiela argitaletxean *Geure ipuinak* izenburupean; horko ipuin asko amandre ipuinak dira.

(4) Ipuin horri buruz argitaratua dut *Behinola* aldizkarian azterketa sinboliko bat, Herri ipuinen Biltzarrean irakurria, *Behinola* 7, 2002ko azaroa.

(5) Ipuin horrek badu gazteleeraz ezagunak diren “Blancanieves” ipuinaren zati baten antziki, R. Almodovar ikertzaileak aipatu biltzarrean seinlatu zigunez.

Badago, ordea, beste indar bat: anaia zakurrekin (zakurrak ere grina dira, baina, bezaturik, anaiaren mende daude), eta horiek txiki-txiki egiten dute deabrua. Ipuin horien mezuen barruan, askotan, familia osatuz gorputzaren grinei bide egokia emateko irakaspena eskaintzen dute, modu sinbolikoan, nerabezaroan sartuko den haurarentzat, deabrua ezagutuko duen haurarentzat, hatzak miazkatuko dizkion haurarentzat; deabru hori etortzen zaionean, badaki hor dagoela anaia nagusia, zakurrak bezaturik, deabrua menderatzeko. Anaia nagusi hori haurra bera da, handia egiten deneko eredu gisa.

Etor gaitzen orain haur poesiaren alorrera; genero horren barruan zenbait azpigenero bereiz ditzakegu, nahiz eta, gorago esan dugunez, oraindik sailkapen orokor bat hobeto zehazteko dagoen.

Biltegian sehaska-kanta ugari ditugu, musikalitate finez hornituak, munduko sehaska-kanten artean batere lotsarik gabe sartzeko modukoak. Ederra da “oba, oba” eritmoa, sehaskaren mugimenduarekin edo besoen kulunkarekin baturik; soinu horrek maitasuna adierazteko indar berezia du, eta aldi berean babesaren sententzia adierazteko ere bai, nolabait umetokiaren babesaren oihartzuna eginez haurrari belarrietan.

“Lo” hitzak berak ere antzeko ezaugarriak ditu; silaba horren musikalitate epelak badu berez gozamen indar bat, lasaitze indar bat: “Loa, loa, txuntxurrun berde, loa, loa, masusta”

Belarria gozatu, barrena lasaitu, amaren sabelaren babesa sentiaraizi, eritmoaren eta doinuaren adierazpen sinbolikoa uztartuz; eritmoa bikoa izan ohi da, bihotzaren taupaden oihartzun, zenbait ikertzailek seinalatu izan duten bidetik.

Ildo horretatik hizkuntza guztietan agertzen dira antzeko silabak eta eritmoak, haurra lokartzeko eta babesa eskaintzeko, “ro, ro” eta horrelakoak. Euskarazko haur literaturan bereziak dira Manuel Lekuonak bildutako pieza pare bat, maisutasun harrigarriak landuak, eta inguruko hizkuntzetan parekorik ez dutenak, pieza gisa osatzen duten eritmo eta hots uztarketa harrigarriatik; Afrikako ahozko kulturetan, eskimalen tradizioan eta ekialdeko zenbait herrialdetan bildu izan diren eritmo harrigarrien pareko ikusten ditut (6).

“Ttunkurrunku ttunkurrunku ttunkurrunkuttuna, Runkuttunku, runkuttunku, runkuttunkuttuna... lo, lo”.

Hilabete gutxiko haurrei kantatzeko pieza horrek lortzen duen sehaska-eritmoa (egurraren soinua imitatuz) eta erabiltzen diren fonemak babes-giro hori lortzeko eta lasaitze kilimak eragiteko (uraren uhin txikiak balira bezala) benetan aproposak dira. Bada Juan Mari lekuonaren interpretazio sinboliko bat ere, non biltzen baita *n* horren bidez emetasunaren (amatasunaren) presentzia, *kuttun* hitzaren bidez maitasuna (eta “kuttun” azti-hitzaren babes magikoa), eta abar.

(6) Ikus, Bowra, *Poesía y canto primirivo*, Antoni Bosch ed., 1984.

Interpretazioak interpretazio, haur txikiekin pieza hori probatu duenak badaki haurra lasaitzeko eta harekin komunikazio berezi bat lortzeko aproposa dela, benetan “funtzionatu” egiten duela.

Bigarren pieza jostariagoa da: “Ttikirriki ttikirriki ttikirrikitona, rikittiki, rikittiki, rikittikitona...”; *i* bokalaren nagusitasunak esna eta alai egoteko gonbitea egiten du, soinu guztien uztarduraz dantzaren erritmo eta doinua atereaz; alde batetik “ttiki” hitzak haurrari berari egiten dio erreferentzia, eta bestetik “ttikirriki” horrek trikitiaren erritmoa, perkusio tresna baten erritmoa ipintzen du, jolas giro alai sorturik.

Haur handixeagoentzako piezak askoz ere ugariagoak dira, gehienak erritmo eta iradokizun poetiko aberatsez beteak. Honako honek zopa edo salda (haurrak ahia hartzeko ere erabil daiteke) hartzeko prozesuaren ekintza-segida sinbolizatzen duela dirudi: “Txirristi, mirristi, gerrena, plat, kikili salda, olio zopa, urrup, edan edo klik, ikimilikliklik”.

Gorago aipatu ditugun ipuinetan bezala, zenbait poemek inimiziaz bide bat adierazten dute, ipuin laburtuak, oso estilizatuak, balira bezala. Hor gai zenbat jorratzen dira; izan liteke Ediporen konplexua, intzestuen arazoa edo sexu-garapenarekin zerikusia duten gai anitz. Adibidez, J. M. Satrustegik bildu eta aztertutako hau:

“Amak hil nau, aitak jan nau, nire arreba panpoxak berpiztu nau”.

Bada poema horren aldaera bat, narrazio gisakoa. Amak semeari etxeko lanik txarrenak ematen dizkio, azkenean hil egiten du, eta aitari jaten ematen dio (7). Arrebak hezurak biltzen ditu, eta teilatuan modu berezi batean ipinita, berpiztu egiten du anaia. Osirisen mitoa-ren aldaera bat da, eta Fenix hegaztiaren ekintzaren –bere errautsetatik jaiotzearen– nolabaiteko oihartzunik ere badu.

Beste genero batzuen artean, igarkizunak nabarmendu nahi ditugu. Sorta ederra dago aipatu biltegian; sorta horretan, igarkizun asko atzendurik geratu dira, garai bateko baserri-lanak eta nekazari-tresnak ezagutu behar baitira haiek ulertzeko.

Igarkizunen artean, bada bat berezia, hala xumetasunagatik, nola bildu-bildua delako eta musikalitate ederra duelako; horren aldaerak Europa osoan zabaldurik daude. Turuta eta adarra biltzen ditu onomatopeia baten bitartez, irudi poetiko bat sortuz, eta aldi berean titi hitzarekin ere musika-jolas bat eginez. Iradokizuna eta musikalitatea dira igarkizun horren ezaugarriak, onomatopeiaren bidez metafora nahiz metonimiara igaroz. “Lau titiriti, bi tatarata”, behia adierazteko; ederretan eder.

Ahozko tradizioaren biltegi etnografiko zabal baten zantzu batzuk besterik ez ditugu eskaini, eta erakusgai gisa adibide batzuk ipini ditu-

(7) Greziako mitologian Tereoren istorioan agertzen da antzeko ekintzarik, kanibalismoaren oihartzun fosildu gisa.

gu. Alabaina, hurrengo galdera hau da: tradizio horrek bizirik jarraitzen al du, edo erabat galdu da?

Begi bistakoa da hil-hurren dagoena; ez haatik euskal tradizioa soilik, jakina; hil-hurren dago ahozko tradizio guztia, mundu modernoak eta mundu horretako komunikabideek itorik. Hala ere, oraindik bada go amonarik bilobei haur-kantak edo ipuin zaharrak esateko, oraindik bada go gurasorik edo irakaslerik zaharrei galdetuz edo biltegitik hartuz altxorra berpizten saiatzen denik, badaude instituzio eta kulturataldeak ahozko tradizioaz arduratzen direnak. Badago, oro har, ahalegin bat berriro kate-begia lotu eta tradizioaren kateaketari jarraitzeko, guraso asko ohartu baitira haurrei mesede handia egiten dietela pieza horiek, hizkuntzaren “sena” lantzeko aukera paregabea eskaintzen dutela, lurralde batean eta orobat historian sustraiak ongi errotzen laguntzen dietela; eta oreka psikologikoa eta gozamen estetikoak lortzeko ere lagungarri handiak direla. Ezinezkoa da, jakina, gure arbasoen mundua berreraikitzea; hura joan zen betiko, baina haiek utzitako aberastasuna goza dezakegu oraindik, zati batean behitzat. Eta bide horretatik beste arlo batera goaz; tradizioaren erabilerari dagokion arlora, hain zuzen.

Arbasoen tradizioa hilik dagoela esan dugu; hala ere, oraindik bizirik dira ahozko zenbait generok Euskal Herrian, nahiz eta garai bateko erreferentziak galdurik dauden. Bertsolaritzaren arrakastak ahozko kultura-zantzuaren egarri bat erakusten du; eguberrietako kantak, urtezaharretako koplak, Santa Agedako koplak, inauterietako ospakizun zenbait, San Juan gaueko tradizioa, zenbait herriko festetan egiten diren antzerki herrikoiak, pastoralak... ahozko tradizio zabala go baten zantzu biziak dira. Komunikabideen eraginez eta gizartearen aldaketek eragindakoez badago nolabaiteko modernizatze bat abiada handi samarrean gertatzen ari dena, eta tradizio izaera nolabait galarratzen diena. Adibidez, bertsolaritzaren arrakasta neurrigabeak ikuskitzun mediatiko bilakatzen ari du, bertotik antzerkiera eta *show*-ra igaroz gehiegitan. Gainera, arrakasta horrek beste generoak itzali egin ditu; badirudi ahozko tradizioak bertsoa besterik ez duela gaur egun, dena dela bertsolariaren eremu; horretaz gain, bertsolaritzak erretorika propio bat landu du, ahozko erretorikatik gero eta aldunduagoa, gero eta eskolatuagoa, erretorika landutik gero eta hurbilago dagoena.

Iparraldeko pastoralek ere jasan dute aldaketa bortitzik. Dena den, genero hori ere ahozkotasanaren eta idatzikoaren arteko mugan mugitzen da; ahozkotasanaren arloko gorputz-adierazpen estilizatuak ageri dira, baina testuak aski literarioak dira, idazle batek landuak, idatziaren ikuspegitik, ahozkotik baino gehiago. Bestalde, pastoralek badute ideologia kristau herrikoi eta manikeo garbi bat bultzatzeko joera hori: moroak / kristauak, sinestunak / ilustratuak, eta abar. Gaur egun joera hori asko apaldu bada ere, oraindik badago zantzurik, tratamendu ideologiko-politikoan, adibidez.

Giro orokor horren barruan haur literatura idatzi nahi duen idazleak, eta zehazkiago haur poesia idatzi nahi duenak, estaliagoak geratu diren beste genero batzuetara jotzen du, gizartearen oldar moderno

horretatik askeago geratu diren beste genero batzuetara hain zuzen: hor daude sehaska-kantak, jolas-kantak, leloak, ipuin harrigarriak, igarkizunak...

Haur tradizio hori guztia berpizteko ahaleginean, hiru zutabe nagusi ageri dira gaur egun:

Alde batetik, familia dago. Etxeko traizioa, sutondoan gertatzen zen hura, artazuriketakoa eta beste langintza batzuen ingurukoa, betiko joana da, sutondoa eta langintza haiek galtzearekin batera. Baina oraindik ere berreskura genitzake pieza asko eta asko gure seme-alaben ohe ertzean eserita. Leku horretan oraindik bizirik dago tradizioa; tradizioak leku bat behar du (lehen sutondoa zen, orain ohe ertza) gerta dadin, igorlearen eta hartzailearen arteko harremana gerta dadin; ohe ertzean oraindik gerta daiteke mirari hori; leku hori ez dago hain kutsatua, gizarte kontsumista eta interes ideologikoak ez dira horraino iristen bertsolaritzara eta pastoraletara bezala. Gune horren garrantziaz jabetzea da une honetan egin daiteken lan pedagogikorik indartsuenetako bat. Hori da ahozko haur tradizioaren gune nagusia.

Beste gune bat eskola da. Eskolak etxea ordezkutzen du alde askotan; eskolan garatzen da ia erabat jolas-literatura guztia (garai batean kalean gertatzen zena) eta horrekin batera datozen buru-garapenerako jolasak, horien artean igarkizunak.

Eta hirugarren zutabea haur literatura da. Literaturaren sorburuan tradizioa dago, hala ahozkoa nola landua. Haur literatura batik bat ahozko tradizioetik hurbil ibili ohi da; tradizio hori berpiztu eta haurrei itzultzen die. Haur literaturak ardura handia du ahozko tradizioaren berpizte horretan. Berpizten lagun dezake, edo, alderantzia, itotzen. Kontua ez da beti esan eta kontatu izan dena hitzez hitz errepikatzea; gizarte bakoitzak bere irakurketa egiten dio tradizioari, interpretazio berriak eranstean dizkio, eraldatu egiten du; baina, hori eginez, indar berri bat ematen dio, bizirik iraunarazten; horrela tradizio bizi bat da, eta ez fosil edo bat kristalpean gordea.

Tradizioa berpizteko ahalegin horretan bada arazo larri bat mende-baldeko gizartean, eta euskal gizartean areago: tradizio zaharkitu bat iritsi zaigu, askotan erlijio eta ideologia atzerakoi batek maneatua; horrez gain, hizkuntza bera hiltzorian egona da, debekaturik, baserrian eta sakristian ezkutaturik, eta kolpean modernizazio bortitz bat jasan du, balio moral, erlijioso eta gizartekoak erabat aldatuz doazen garai azkar batean.

Jakina, egoera zaharretik gaurko egoerara etorri zaizkigun pieza horiek askotan arazo handiak sortzen dizkigute munduaren ikuspegia-ri dagokionez. Hala ere, ez da kontua tradizioko piezen balio ideologikoak aldatzea; komisario literarioaren lanak ez dakar ezer onik; lortzen duen gauza bakarra da zegoen bizi pixka hura ere zapuztea. Gauden egoeran, modernizazioa ez da eskema ideologiko atzerakoiak kendu eta egoera politikoari eta gizarteko injustiziei buruzko ikuspegi berriak sartzea, askotan bertsolaritzan egin den antzera. Benetako aldaketa prozesuak, ahozko literaturan, "senaren" bidez gertatzen direla esango nuke, hots, inkontzientearen eta barne-askatasunaren

bidez. Tradizioa erabiltzea da kontua, harekin jolas egitea, aldaera literarioak zein ahozkoak asmatzea; hor, idazleen eta esatarien senak, haurren beren senak, adierazpen berriak, biziak, oihartzun indar handikoak, aterako ditu. Adibide bat ipiniko dut:

Bada elkarrizketa ezagun bat, haur jolasetan erabiltzekoa; honela dio:

- Kukurruku!
- Zer duzu?
- Buruko min!
- Zeinek egin?
- Azeriak
- Azeria non da?
- Zotzak biltzen
- Zotzak zertarako?
- Sua egitek
- Sua zertarako?
- Amona berotzeko
- Amona zertarako?
- Arrautzak biltzeko
- Arrautzak zertarako?
- Apaizari emateko
- Apaiza zertarako?
- Meza emateko
- Meza zertarako
- Gu eta mundu guztia salbatzeko.

Jakina, guraso eta irakasle askori kontrako eztairitik joaten zaie lelo hori; fedegabea denean, jasanezina iruditzen zaiolako; fededuna denean, berriz, oso fede atzerakoia iruditzen zaiolako. Zer egin, bada? Irtenbidea ez da hain zaila: idazle batek, adibidez, egitura horrekin pieza berri bat asmatuko du; guraso eta irakasleak ere esanaren esanez, oharkabea edo ohartuki, zati batzuk aldatzen edo kentzen hasiko dira, ez aldarri ideologiko batzuei jarraiki, modurik naturalenean baizik, kontrako eztairitara joango ez zaien zerbait ateratzen zaien arte. Eta, horrela, berrituz joango da tradizioa, aldaera batzuen eta besteen artean egokienak nagusitzen joango dira. Preseski, bada aipatu pieza-ren aldaera bat, tradizioz jasoa, gaurko ikuspegiei askoz hobeto egokitzen zaiona.

- Kukurruku!
- Zer duzu?
- Buruan min!
- Zeinek egin?
- Oilarrak
- Oilarra non da?
- Zotzak biltzen
- Zotzak zertarako?
- Sua egiteko
- Sua zertarako?

- Opila egiteko
- Opila zertarako?
- Denok jateko (8).

Aldaera hori berdin-berdin gustatzen zaie haurrei, tradizioko egitura errespetatzen du, halaber piezaren irudi poetikoak, eta, aldi berean, helduoi ez zaigu kontrako ezta zarririk joaten.

Aldaera horrek ez du inolako komisario literarioren beharrik izan, berez sortu da, eta haurren artean onartua izan da, adierazteko indarra eta egitura sinbolikoa galdu gabe.

Beraz, ideologia aldetik aldaketak egiten ibili gabe, tradizioa erabili egin behar da, sentsibilitate literarioz erabili ere, horrela materiala "berez" eraldatu dadin, herriaren senaren bidez, eduki sinbolikoak eta arketipikoak pikutara bota gabe.

Adierazi dugun egoera horren barruan, orain haur poesiaren esparrura zehatzago etorrira, euskal literaturan oso egile gutxi izan dira haurrentzako poesia egin dutenak; hala ere, hori egin duten banaka horiek tradizioa nola erabili ikusteko eredu interesgarriak eskaini dizkigute. Minaberri, Oxobi eta Nemesio Etxaniz herri tradiziotik abiatu dira, eta gero tradizioan erroturiko poesia bat eskaini digute. Ikus dezagun Oxobiren adibide bat, herri poesiako errepika eta onomatopietatik oso gertukoa, musikalitate eder batez hornitua.

"Xirula
Xiruli
Sagarren puntan mihula
Sagarren pean mihuli
Xirulirula
xiruliruli".

Erdaraz idatzi zuten Unamuno, Baroja eta enparauak ere ez dute euskal tradizioa ahaztu. Unamunok idatzi zituen memorieta arrasto asko aurkitzen dira, bai herri ipuinenak eta bai herri poesiarenak, bai euskaraz bai erdaraz (izan ere garatu baitzen erdarazko tradizio herrikoi bat ere Bilbo inguruan⁽⁹⁾). Barojaren idatzietan ere etengabe ageri dira euskal tradizioaren zantzuak, pertsonaia eta istorio asko bertatik hartuak baititu.

Hiruogeita hamarrek hamarkadaren amaieran euskarazko haur literatura modernoa abiatzen denean, literatura unibertsalari ateak zabaltzen zaizkion horretan, ahozko tradizioak ere beste aro bat hasten du; idazle batzuek arbuiatu egiten dute, beste batzuek eraldatu, teknika modernoak sartuz eta gaiak gaurkotuz.

(8) Txiliku, *Axa, mixa...*, Elkar arg.

(9) Etniker-ek bildutako haur jolasetan gaztelarazko tradizioa zein euskarazkoa elkarrekin kontaktuan agertzen dira, batik bat Araba, Nafarroa eta Bizkaia aldean. Bestalde, Iparraldean ere ezaguna da inguruko erdarekin izan duten harreman estua, zuberotarrek biarnesarekin, esate baterako.

Haur poesia askoz geroago berpiztu da; abangoardiako teknikak, Rodarik azaltzen zituenen antzekoak, tradizioko formekin uztartu dira, haur poesiaren aukera lirikoak zen ludikoak zabalduz.

Garbi dago haurrek oso atsegin dutela hitzarekin jolas egitea, atsegin dituztela erritmoa eta errima duten poemak. Haatik, ludikotasun horretaz gain, haurrak badu enpatiarako ahalmen handi bat, eta horren bidez irudi poetikoa bereganatzeko trebetasunik. Esate baterako, hai-kuen irudi poetiko biluzia bete-bete sartzen da haurren sentipenen barruan; ez dago garbi nola gertatzen den, ziurrenik haurraren buruak hautemate analogikorako duen gaitasunagatik izango da; hala ere ez dio axola gehiegi zergatiak, haurrei nabaritzen zaien bizikizun estetikoak baizik, argi erakusten baitute hori begien bidez, isiltasunaren bidez, edo tarteka esaten dituzten gauza harrigarrien bidez.

Tradizioko jolasei erantsi diezaiekegu irudi poetikoarekin eginiko lanik, lirismoan sakontzeko, arreta belarritik begira eramanez; horrela, haur literaturan agertu ohi den akats bat saihets dezakegu: erremediorik gabe errima eta neurria erabili behar hori, forma hutsaren alienazioa, hitzekin eta egiturekin eginiko jolas neurrigabea, arnas poetikoa hiltzeko zorian ipintzen duen gaitza, gurean sarri bertsolaritzaren eragin neurrigabeaz areagotua. Poetak hainbeste estutzen ditu egiturak, ezen, azkenean, esan nahi ez duena esaten baitu. Horregatik, irudi poetiko biluzia elikagai ezin hobea da egitura zaharrak biziberritzeko, hitzak buruan argi egiten dueneko esperientzia bizitzeko.

Prostitución y control social en el País Vasco, siglos XIII-XVII

IÑAKI BAZÁN DÍAZ*
FRANCISCO VÁZQUEZ GARCÍA**
ANDRÉS MORENO MENGÍBAR***

1. EL RÉGIMEN DE LOS BURDELES PÚBLICOS EN LOS REINOS HISPÁNICOS

En líneas generales, los reinos hispánicos de las épocas medieval y moderna no suponen un caso excepcional respecto a los ciclos históricos de prohibición y tolerancia reglamentada que han caracterizado la evolución de la política prostitucional en Occidente. Después de un largo período de permisión regulada, que persiste hasta el final del Imperio Romano, se abre en toda la Cristiandad un ciclo de prohibición oficial del sexo venal, legitimado en el plano teórico por el rechazo de la tradición patristica y por sus invectivas contra este pecado universal (1).

Las leyes visigóticas en la Península Ibérica, como ocurriría con las disposiciones posteriores de los monarcas en los territorios del Imperio Carolingio, proscribían y perseguían el ejercicio de la prostitución (2). Esta situación se mantuvo más o menos inalterada hasta el siglo XIII (3), cuando el crecimiento demográfico y la urbanización en auge propiciaron la expansión del comercio carnal, y se transformó definitivamente en el otoño de la Edad Media, con la tendencia cre-

(1) BRUNDAGE, J.A., *Law, Sex and Christian Society in Medieval Europe*, Chicago and London, University of Chicago Press, 1987, 106.

(2) Sobre la prohibición en el período carolingio BRUNDAGE, *Law, Sex and Christian Society...*, 147. Sobre la prohibición del comercio carnal desde el visigótico *Fuero Juzgo* hasta las *Partidas* de Alfonso X, DILLARD, H., *Daughters of the Reconquest. Women in Castilian Town Society, 1100-1300*, Cambridge, Cambridge UP, 1984, 195-199 y LACARRA, M.E., "La evolución de la prostitución en la Castilla del siglo XV y la mancebía de Salamanca en tiempos de Fernando de Rojas", en *Fernando de Rojas and Celestina. Proceedings of An International Conference in Commemoration of the 450th Anniversary of the Death of Fernando de Rojas*, Ed. Corfis, I.A. and Snow, J.T. Madison, 1993, 34-37.

(3) En el *Fuero de Ledesma* (1148) se establece una disposición que anuncia lo que más tarde será el régimen de tolerancia oficial: a cambio de recibir protección municipal, las prostitutas debían pagar un impuesto consistente en dos pares de perdices. Sobre la transición del prohibicionismo de la normativa foral arcaica a una cierta tolerancia tácita en *Las Partidas*, JIMÉNEZ MONTERERÍN, M., *Sexo y Bien Común. Notas para la historia de la prostitución en España*, Cuenca, Publicaciones del Excmo. Ayuntamiento de Cuenca, 1994, 24-27.

* Universidad del País Vasco.

** Universidad de Cádiz.

*** Sevilla.